

Galimybių prieiga kaip metapolitinė kategorija: M. Nussbaum teisingumo koncepcijos analizė

Laisvūnas Čekavičius

Vilniaus universiteto Filologijos fakultetas
E. paštas laisvunas.cekavicius14@gmail.com
ORCID <https://orcid.org/0000-0003-1256-1385>

Santrauka. Nemažai Marthos Nussbaum kritikų mano, kad jos naudojama galimybių prieiga neteikia pagrindo originaliam požiūriui į politinį teisingumą. Tai esanti perfekcionistinė teorija, kuri tik papildo Rawlso pirminių gėrybių koncepciją. Šio straipsnio tikslas yra parodyti, kad Nussbaum galimybių prieiga skiriasi nuo pirminių gėrybių kategorijos, nes ji suformuluota atsižvelgiant į gero gyvenimo tikslus, o ne priemones. Straipsnyje grindžiama pozicija, kad galimybių prieiga galima laikyti atskira metapolitine kategorija (t. y. politikos principu, gebančiu apimti skirtingas politines vizijas), nes ji užima tarpinę poziciją tarp neutralumo ir perfekcionizmo bei palaiko santykinės autonomijos poziciją.

Pagrindiniai žodžiai: Nussbaum, Rawlsas, teisingumas, galimybių prieiga, pirminės gėrybės

Capabilities Approach as a Metapolitical Category: Analysis of M. Nussbaum's Conception of Justice

Abstract. Many critics of Martha Nussbaum claim that her account of the capabilities approach is a perfectionist theory that does not provide a unique standpoint to political justice and only complements Rawls' conception of primary goods. The purpose of this article is to show that the capabilities approach differs from primary goods in a sense that the former is orientated towards the ends of a good life, while the latter towards the means. The author argues that the capabilities approach takes an intermediate position between neutrality and perfectionism, maintains a position of relative autonomy, and in turn it can be viewed as a unique metapolitical category, that is to say, a principle of politics capable of accommodating different political views.

Keywords: Nussbaum, Rawls, justice, capabilities approach, primary goods

Padėka. Tyrimas atliktas vykdant projektą „Tarp nacionalizmo, globalizmo ir ideologijų: M. Nussbaum teisingumo koncepcijos analizė“. Projektą finansavo ESF (projekto Nr.09.3.3-LMT-K-712-25-0171) pagal dotacijos sutartį su Lietuvos mokslo taryba (LMTLT). Autorius dėkoja dr. Viliui Bartninkui ir anoniminiams straipsnio recenzentams už naudingus patarimus ir konstruktyvią kritiką.

Received: 08/18/2022. Accepted: 26/09/2022

Copyright © Laisvūnas Čekavičius, 2022. Published by Vilnius University Press.

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (CC BY), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Įvadas

Politikoje nuolatos tvyro skirtingi interesai, galių pasiskirstymai, įtampa, konfliktas. Siekdami palengvinti politinį susikalbėjimą, dalis politikos filosofų ieškos kalbos, kuri idealiau atveju galėtų padaryti du dalykus (Pettit 1997: 131). Pirmą, tokia kalba turėtų veikti kaip diskusijų mediatorius, kurio niekas neturėtų *a priori* pagrindo atsisakyti. Antra, tokia kalba turėtų būti priemonė, leidžianti kiekvienai visuomenės grupei patenkinamai išreikšti savo konkrečius tikslus. Tokio pobūdžio kalba šiame darbe bus vadinama *metapolitine kalba*. Metapolitiškumą nusakanti kategorija siekia suteikti rėmus, kuriuose politika galėtų būti bazine prasme vieningai praktikuojama. Liberalios demokratijos sąlygomis naudojama metapolitinė kategorija turi gerbti protingą pliuralizmą (Rawls 2002: 56). Protingas pliuralizmas vadovaujasi prielaida, kad žmogus turi prigimtinį gebėjimą nuoširdžiai toleruoti bei gerbti kitus žmones (Zalta 2021). Nė viena iš protingų doktrinų neskaitins naudoti prievartinės politinės galios, siekiant primesti savo nuostatas piliečiams, turintiems skirtingus įsitikinimus. Tai reiškia, kad norint paneigti politinę koncepciją, kuri siekia būti liberalios demokratijos metapolitine kategorija, reikėtų įrodyti, kad (a) ji nėra neutrali (t. y. jos gero gyvenimo koncepcija yra įpareigojanti *konkrečiai*, taigi angažuotai žmogaus gerumo vizijai) ir (b) ji nepaiso žmogaus autonomiškumo (t. y. teisingumo samprata atima iš piliečių galimybę savarankiškai pasirinkti gerą gyvenimą).

Straipsnyje analizuojama Marthos Nussbaum teisingumo koncepcija, kuri remiasi galimybių prieiga (angl. *capabilities approach*)¹. Pastaraisiais dešimtmečiais galimybių prieiga tapo vienu iš pagrindinių modelių, svarstant apie paskirstomąjį teisingumą². Pasak Nussbaum, mūsų svarstymai apie teisingumą pirmiausia turėtų būti susiję ne su teisių apsauga ar naudos maksimizavimu, bet su visuotinėmis galimybėmis, kurios yra skirtos žmogaus funkcionavimui įgalinti. Kitaip tariant, bet kokia teisingumo institucinė schema turėtų būti vertinama atsižvelgiant į tai, kokių mastu ji suteikia piliečiams „galimybių“, t. y. progų įsitraukti į gero gyvenimo vizijos realizavimą. Nussbaum pateikia 10 kriterijų, pagal kuriuos gyvenimas gali būti laikomas žmogišku (pvz., praktinis protas, kognityviniai gebėjimai) bei geru (pvz., galimybė turėti gerą sveikatą, galimybė susidaryti gėrio sampratą).

Vieni mąstytojai bando įrodyti, kad Nussbaum pozicija tėra Rawlso pirminių gėrybių kategorijos papildinys (Brooks, 2015; Latkovskis, 2021). Thomo Brookso ir Imanto Latkovskio požiūriu, Nussbaum galimybių prieiga nesuteikia atskiro požiūrio į politinį teisingumą, o paprasčiausiai papildo Rawlso pirminių gėrybių sąrašą. Kiti mąstytojai

¹ P. Droblytė (2005), bene pirmoji rašiusi lietuviškai apie Nussbaum teoriją, „capabilities approach“ vertė kaip „žmogaus gebėjimų koncepcija“. Manytume, kad „galimybių prieiga“ tiksliau perteikia Nussbaum koncepcijos esmę, nes, pasak šios filosofės, geras žmogaus gyvenimas nebūtinai reikalauja sugebėjimo užsiimti bet kuria veikla, bet potencialą, t. y. gebėjimą ir galimybę užsiimti tokia veikla, kuri individui yra svarbi gero gyvenimo dalis. Pavyzdžiui, ne visiems žmonėms geras gyvenimas reikš sugebėjimą rūpintis gamta, bet jei žmogui rūpinimasis gamta įeis į jo gero gyvenimo sampratą, jam turi būti suteikta prieiga prie galimybės rūpintis gamta. Žmogui, kuriam rūpi rūšiavimas, turi būti suteikta galimybė rūšiuoti šiukšles, šalia jo gyvenamosios vietos pastatant rūšiavimo šiukšlinę (plačiau, žr. Nussbaum 1992).

² Plačiau apie tai žr. Brighouse, Robeyns 2010; Alexander 2016; Brooks 2017.

yra linkę galimybių prieigą, kilusią iš aristotelinių prielaidų, kaltinti perfekcionizmu (Qizilbash 1998; Arneson 2000; Deneulin 2002; Barclay 2003; Okin 2003; Nelson 2008). Kritikų teigiama, esą Nussbaum teisingumo koncepcija kalba tik apie vieną požiūrį į gerą gyvenimą, o tai pažeidžia neutralumo principą. Dar daugiau, jos teisingumo samprata yra kritikuojama už autonomiškumo nepaisymą ta prasme, kad jos galimybių prieigoje pateikti sąrašo kriterijai atima iš piliečių galimybę patiems pasirinkti, pagal kokią gero gyvenimo koncepciją jie nori gyventi.

Taigi ar Nussbaum galimybių prieigą galima vertinti kaip atskirą metapolitinę kategoriją? Viena vertus, kuo Nussbaum pozicija iš esmės skiriasi nuo Rawlso? Kita vertus, ar jos pozicija išties yra perfekcionistinė ir nesuderinama su neutralumo ir autonomiškumo keliamomis sąlygomis? Šio straipsnio tikslas yra atsakyti į šiuos klausimus bei pagrįsti poziciją, kad aristotelinėmis prielaidomis besiremianti galimybių prieiga (a) skiriasi nuo pirminių gėrybių kategorijos, nes ji suformuluota atsižvelgiant į gero gyvenimo tikslus, o ne priemones, (b) užima tarpinę poziciją tarp neutralumo bei perfekcionizmo ir (c) palaiko santykinės autonomijos poziciją. Tuo remiantis darbe taip pat bus teigiama, kad Nussbaum galimybių prieigą galima laikyti metapolitine kategorija, t. y. politiniu principu, gebančiu apimti skirtingas politines vizijas.

Marthos Nussbaum galimybių prieigos ištakos

Nussbaum konstruoja galimybių prieigą kaip alternatyvą Rawlso pirminių gėrybių koncepcijai. Pirminės gėrybės yra tokios gėrybės, kurias norėtų turėti kiekvienas racionalus žmogus, siekdamas realizuoti savo gero gyvenimo viziją. Kitaip tariant, jos yra vertingos tik kaip priemonės, leidžiančios žmonėms realizuoti savo gero gyvenimo tikslus, nes yra manoma, kad kiekvienas žmogus turi galimybę savarankiškai susiformuoti gėrio koncepciją (Zalta 2021). Rawlsas (2001: 58) išskiria penkias pirmines gėrybes: 1) pamatinės teisės ir laisvės; 2) laisvė rinktis ir judėti; 3) galios ir prerogatyvos, atsakomybės, gaunamos iš valdžios; 4) pajamos ir turtas; 5) socialiniai savivarbos pagrindai, t. y. socialinių institucijų pripažinimas, suteikiantis piliečiams savivertės jausmą ir pasitikėjimą, kad jie gali įgyvendinti savo planus. Pagal šią teoriją visi piliečiai turi esminių interesų gauti kuo daugiau pirminių gėrybių, o politinės institucijos turi vertinti, kaip gerai sekasi piliečiams gyventi, pagal tai, kokias pirmines gėrybes jie turi. Paskirstymas gali vykti teisingai tik tuo atveju, jei visos gėrybės bus pasiskirstytos vienodai, nebent nevienodas paskirstymas būtų naudingas visiems. Kadangi visi piliečiai iš esmės yra lygūs, teisingumo samprotavimai turėtų prasidėti nuo prielaidos, kad bendrai sukurtos gėrybės turi būti padalintos po lygiai. Institucijos, skirstydamos gėrybes, privalo būti nešališkos, t. y. neatsižvelgti į jokių kitus dėtmenis, išskyrus pilietybės.

Nussbaum (1988; 1992) mato du esminius Rawlso doktrinos trūkumus. Pirma, nors ir yra teigiama, kad prieiga prie materialinių gėrybių įgyvendina teisingumą, Rawlsas neatsako, kaip konkrečiai išorinės gėrybės tai sugeba užtikrinti žmogaus lygmeniu. Nussbaum (1988: 156) teigimu, pirminių gėrybių vertė negali būti tinkamai nustatyta,

jei jų neįtrauksime į platesnę gero gyvenimo teoriją. Tarę, kad pirminės gėrybės yra instrumentiškai vertingos, turime atsakyti, kokiems tikslams jos yra reikalingos. Antra, Rawlsas, konstruodamas savo perskirstymo teisingumo koncepciją iš vertybiškai neutralios pozicijos, neatsižvelgia į fundamentalius žmogiškosios patirties skirtumus. Skirtingos socialinės, ekonominės, kultūrinės situacijos lemia skirtingus perskirstymo poreikius. Mūsų esamos pradinės pozicijos visuomenėje jau yra nelygios. Todėl gėrybių paskirstymą būtų nesąžininga vykdyti atsižvelgus tik į vienodą pilietybės statusą, jeigu tikslas yra suteikti visiems piliečiams vienodas galimybes susikurti sau norimą gerą gyvenimą. Nešališkas požiūris į visas politines problemas gali užgožti tas socialines grupes, kurios jau yra patyrusios institucines neteisybes, ir netgi šių grupių problemas toliau įtvirtinti.

Nussbaum kritikuoja Rawlsą už tai, kad jo teorija sustoja ties priemonių, skirtų visuotiniam geram gyvenimui, išvardijimu. Nussbaum nori žengti toliau – ji siekia kurti teisingumo teoriją, susijusią su žmogaus tikslais visose gyvenimo srityse. Jai rūpi išsiaiškinti, kokios išorinės sąlygos užtikrina gerą žmogaus gyvenimą. Atrodytų, kad Nussbaum teorija papildo Rawlso pirminių gėrybių metapolitinę kategoriją. Pavyzdžiui, net jei sutiktume, kad politinės laisvės yra pirminės gėrybės, matome, kad reikia užtikrinti tam tikras išorines sąlygas, kad jos būtų įgyvendinamos. Kitaip tariant, apie politines laisves kaip būtiną kategoriją būtų bergždžia kalbėti, jei neįvardytume konkrečių žmogaus galimybių, leidžiančių tas laisves realizuoti. Politinės laisvės turi būti realizuojamos tik tam tikrame išoriniame kontekste – pirminių gėrybių ir galimybių sąvokos kaip metapolitinės kategorijos turi eiti lygiagrečiai.

Bet galima ir ambicingesnė interpretacija: Nussbaum galimybių prieigą galima suvokti kaip siekį įvesti atskirą metapolitinę kategoriją. Šios idėjos esmė ta, kad, nepaisant politinių aplinkybių, visi žmonės nori gyventi gerai, o geras gyvenimas užtikrinamas tik esant tam tikroms galimybėms. Kai kurie autoriai (Brooks, 2015; Latkovskis, 2021) bando įrodyti, kad Nussbaum pozicija tėra Rawlso pirminių gėrybių kategorijos papildinys. Brookso (2015: 149) teigimu: „Pirminės gėrybės yra paketas, sudarytas iš esminių teisių ir laisvių, galimybių, pagrindinių poreikių bei savigarbos. Galimybių prieiga apima šios koncepcijos tvirtesnę alternatyvą. <...> Galimybės ir socialinis minimumas apima tas pačias (pirmines) gėrybes, bet galimybių modelis suteikia daugiau aiškumo.“ Tačiau šiame darbe bus bandoma atskleisti galimybių prieigos kaip metapolitinės kategorijos išskirtinumą. Bus siekiama parodyti, kad Nussbaum tikslas yra išvesti atskirą metapolitinę kategoriją, orientuotą į visų žmonių siekį gyventi gerai.

Nussbaum galimybių prieiga ir jos santykis su Aristotelio filosofija

Savo samprotavimuose apie žmogiškumą ir teisingumą Nussbaum atsispiria nuo Aristotelio filosofijos. Aristotelis kelia klausimą, ar žmogus turi tokią funkciją, kuri yra išskirtinai žmogiška. Jis siekia atrasti tokią kokybę, kuri apibūdintų žmogaus esmę ir kurios trūkumas lemtų buvimą „mažiau žmogumi“. Aristotelis pabrėžia, kad jei kažkas turi funkciją, to kažko geras veikimas priklausys nuo to, kaip gerai ji(s) atlieka savo funkciją (NE, 1097b25-

28). Žmogaus funkcija yra protą turinčios sielos dalies veikla – gyvybės apraiška kaip proto veikla (1098a). Tad žmogus atliks savo funkciją, kai jis veiks protaudamas, o savo funkciją atliks gerai, kai jis veiks protingai (vedamas praktinės išminties). Taigi klausimai, kurie domina Nussbaum (1995: 72), yra: kas lemia žmonių gebėjimą funkcionuoti politine prasme bei kas lemia gebėjimą žmonėms funkcionuoti gerai?

Šie klausimai Nussbaum rūpi, nes, jos ir Aristotelio požiūriu, gera politinė tvarka yra ta, kuri žmogui suteikia galimybę savo veiklą daryti gerai bei jam leidžia gyventi dvasiškai praturtinantį gyvenimą (Nussbaum 1995: 81). Iš tiesų Nussbaum performuluoja Aristotelio požiūrį. Aristotelis teigia, kad geriausias gyvenimas tiek pavieniems asmenims, tiek valstybėms yra gyvenimas, susijęs su dorybe ir aprūpintas tiek, kad būtų galima dalyvauti šauniuose veiksmuose (Pol., 1323b40-43). Nussbaum yra teisi sakydama, kad Aristoteliui, kaip ir jai, rūpi išorinės gėrybės, suteikiančios galimybę žmogui funkcionuoti politine prasme, tačiau savo teisingumo sampratoje ji sąmoningai vengia dorybės dėmens, taip atitoldama nuo aristotelinės politikos sampratos. Pačios filosofės žodžiais: „Politinės tvarkos gerumo kriterijus yra tai, kad jos liečiami žmonės funkcionuotų geriausiai; geriausiai – ne absoliučia prasme, o geriausiai pagal tai, kiek jiems leidžia aplinkybės“ (Nussbaum 1988: 148).

Taigi, Nussbaum rūpi, kad gėrybės, kurios yra skirtos įgalinti žmogų funkcionuoti gerai, būtų paskirstytos teisingai. Aristotelis paskirstomąjį teisingumą sieja su proporcingumu (NE, 1130b). Teisingai dalijant reikia atsižvelgti į vertumą, bet ne visi žmonės vertina dalykus vienodai, todėl skirstant gėrybes teisinga yra tai, kas proporcinga. Teisingumas nuosavybės atžvilgiu yra aritmetinis vidurys tarp pertekliaus ir trūkumo, remiantis nustatyto lygybės tašku. Turėti teisingą nuosavybių dalį reiškia turėti ne per daug ir ne per mažai lyginant su kitais žmonėmis.

Susiedama Aristotelio paskirstymo teisingumo ir žmogaus funkcionavimo sampratas, Nussbaum (1988: 8) teigia, kad išorinių gėrybių paskirstymas turi būti atliktas atsižvelgiant į visapusišką žmogaus funkcionavimo ir gėrio sampratą. Turint tai omenyje, Nussbaum (1998: 139) pradeda konstruoti savo teisingumo sampratą, kuri siekia pločio ir gylio. Plotis reiškia tai, kad yra rūpinamasi ne vien keletu, bet kiekvieno piliečio geru gyvenimu. Gylis šiuo atveju reiškia tai, kad valstybė rūpinasi ne vien perskirstomomis gėrybėmis, kaip pinigais, bet ir visomis funkcijomis, kurios sudaro gerą žmogaus gyvenimą. Nussbaum užduotis tampa atrasti, kaip ir kokių materialinių sąlygų užtikrinimas gali skatinti gerą žmogaus gyvenimą.

Kalbėdama apie žmogų Nussbaum išskiria du konceptualius lygmenis. Pirmame apibrėžiamos gebėjimo veikti kategorijų ribos, kurių nepasiekus apskritai nelaikytume tokio gyvenimo žmogišku. Antrame lygmenyje apibrėžiamos gebėjimo veikti kategorijos ribos, be kurių įgyvendinimo mes to negalėtume laikyti geru žmogaus gyvenimu. Nustačius ypač svarbių žmogaus gyvenimo funkcijų grupę, galima paklausti, ką dėl jų kultivavimo daro politinės ir socialinės institucijos. Ar jos suteikia pakankamai galimybių žmonėms veikti visais žmogiškais būdais? Ar jos minimaliai suteikia galimybių atskleisti savąjį žmogiškumą? O gal jos vis dėlto suteikia galimybę žmonėms funkcionuoti gerai?

Pirmas lygmuo: konstitutyviniai žmogiškosios gyvybės formos atributai	Antras lygmuo: pagrindinės žmogaus funkcinės galimybės
Mirtingumas	Galimybė gyventi iki padoringos gyvenimo trukmės, nemirti per anksti (angl. <i>prematurely</i>) ar neatsidurti tokioje padėtyje, kad gyvenimas taptų beprasmiškas
Kūniškumas	Galimybė turėti gerą sveikatą; būti tinkamai maitinamam; turėti padorią pastogę, turėti lytinio pasitenkinimo ir pasirinkimo galimybes reprodukcijos klausimais; galimybė judėti iš vienos vietos į kitą
Gebėjimas jausti malonumą ir skausmą	Galimybė kiek įmanoma daugiau išvengti nereikalingo ir ne-naudingo skausmo bei turėti malonius patyrimus
Kognityviniai gebėjimai (suvokimas, įsivaizdavimas, mąstymas)	Galimybė naudotis jutimais; galimybė įsivaizduoti, mąstyti ir samprotauti bei visa tai atlikti informuotu būdu, skatinamu adekvataus išsilavinimo, įskaitant (bet neapsiribojant) raštingumu, pagrindiniu gamtamoksliau bei matematiniu mokymu. Galimybė pasitelkiant vaizduotę patirti dvasiškai praturtinančias patirtis. Šios priemonės turi būti užtikrinamos tikėjimo ir žodžio laisvės įstatymais.
Ankstyvasis kūdikių vystymasis	Galimybė turėti artimus ryšius su kitais; mylėti tuos, kurie mus myli ir globoja, sielvartauti dėl jų praradimo; apskritai mylėti, liūdėti, patirti ilgesį ir dėkingumą
Praktinis protas	Galimybė susidaryti gėrio sampratą ir kritiškai apmąstyti savo gyvenimo planą. Į tai įeina galimybė dalyvauti politikoje.
Ryšys su kitais žmonėmis (afiliacija)	Galimybė gyventi atsižvelgiant ir gerbiant kitą žmogų, parodyti rūpestį kitais žmonėmis, užsiimti įvairiomis socialinės sąveikos formomis; galimybė įsivaizduoti kito žmogaus padėtį ir jį užjausti; turėti tiek teisingumo, tiek draugystės formavimo galimybes
Ryšys su kitomis gyvybės rūšimis ir gamta	Galimybė gyventi rūpinantis gyvūnais, augalais ir gamta
Humoras ir žaismingumas	Galimybė juoktis, žaisti, mėgautis laisvalaikiu
Atskirumas	Galimybė gyventi savo nuožiūra, nesikišant į kitų gyvenimus. Tai reiškia, kad turi būti nesikišama į tam tikrus pasirinkimus, kurie yra apibrėžiantys asmenybę, pvz., santuokos, seksualinės išraiškos ar darbo pasirinkimai. Taip pat turi būti užtikrintos asociacijų laisvių ir laisvės nuo nepagrįsto arešto garantijos.

1 pav. Pagrindinės Nussbaum galimybių prieigos apibrėžtys

Pirmo žmogaus sampratos lygmens kriterijus reikėtų suprasti kaip žmogiškos gyvybės formą ribojančias kokybes. Apsibrėžę šias žmogiškumo ribas, mes suprantame žmonijos nuolatinį bandymą jas įveikti, peržengti – žmonės nenori būti alkani, jausti skausmo ar mirti. Atsižvelgdama į kriterijus, kurie sudaro žmogišką gyvenimą, Nussbaum konstruoja

galimybių prieigą. Kiekvienas sąrašo kriterijus yra unikaliai svarbus – geras žmogaus gyvenimas priklauso nuo kiekvienos galimybės užtikrinimo. Taip pat šie kriterijai yra kompleksiskai susipynę. Pavyzdžiui, galimybė turėti gerą sveikatą gali būti susijusi su galimybe laisvai judėti – prieiga prie sveikatos apsaugos sistemos turi būti užtikrinama ne vien paslaugų suteikimu, bet ir galimybe pasiekti sveikatos paslaugų teikimo vietą. Iš išvardytų galimybių – praktinis protas ir afiliacija – išsiskiria savo ypatingu vaidmeniu, mat jos paverčia šią teisingumo sampratą išskirtinai žmogiška. Visi gyvūnai maitinasi, naudojami juslėmis, tačiau žmonės šias bei kitas sąraše išvardytas funkcijas atlieka naudodamiesi praktiniu protu ir per santykį su kitais. Žmonių mityba skiriasi nuo gyvūnų mitybos ta prasme, kad žmonės, vedami praktinio proto, gali patys *pasirinkti* reguliuoti savo mitybą.

Valdžios atsakomybę užtikrinti žmonių galimybę funkcionuoti gerai Nussbaum taip pat grindžia Aristotelio filosofija. Aristotelis teigia, kad kiekvieno įstatymų leidėjo tikslas yra pratinti piliečius prie šaunumo ir dorybių, taip padarant juos gerus (NE, 1103b2-6). Tiesa, šioje vietoje Nussbaum (1988: 20) vėl „dorybių kultivavimą“ kaip gero gyvenimo užtikrinimą interpretuoja kaip „galimybių kultivavimą“. Galimybių prieiga yra paremta prielaida, kad politinėje arenoje žmogiškųjų galimybių kultivavimas reiškiasi kaip moralinis reikalavimas. Nussbaum (1995: 88) teigimu, žmogus yra tokia būtybė, kuri, turėdama tinkamą išorinių gėrybių paramą, gali tapti visiškai pajėgi atlikti pagrindines savo funkcijas. Kitaip tariant, kiekvienas žmogus turi potencialą funkcionuoti gerai, bet valstybė jam turi užtikrinti galimybes tai padaryti.

Valstybė gali gyvuoti tik tuo atveju, jeigu ji turės gyvybingus piliečius. Kadangi valstybė yra atsakinga už gėrybių, suteikiančių žmogui progas klestėti, paskirstymą, ji turi būti suinteresuota jas paskirstyti tinkamai, jeigu ji nori ne tik išlikti, bet kartu klestėti. Valstybė yra stipri tiek, kiek yra stiprūs jos piliečiai. Jeigu įstatymų leidėjų tikslas yra padaryti piliečius gerus, jie turi suteikti tokias sąlygas, kurioms esant žmogaus gerumas gali atsiskleisti. Šių sąlygų neįgyvendinimas žmonėms prilygtų aktoriams, kurie niekuomet nepasirodė scenoje, ar muzikos kūriniams, kurie niekuomet nebuvo sugroti (Nussbaum 1995: 88). Kuomet žmogaus gyvybės formą ribojančios kokybės nėra tinkamai puoselėjamos, žmogus praranda potencialą atsiskleisti kaip geriausia savojo „aš“ versija.

Nussbaum teisingumo teorijos vertinimas

Nussbaum ambicija yra tokia pati kaip Rawlso – ji siekia atrasti universalius *politikos* principus, kurie galėtų apimti skirtingas *politines* vizijas. Ji nori atsakyti, dėl kokių tikslų žmonės renkasi politinį gyvenimą bei kaip gali būti suderinamos piliečių, turinčių skirtingus gero gyvenimo tikslus, politinės vizijos. Nussbaum nesudaro užbaigto gero gyvenimo elgesio taisyklių sąrašo. Ji kalba apie būtinų galimybių užtikrinimą, leidžiančių žmogui pačiam rinktis gerą gyvenimą. Tai reiškia, kad mes negalime kalbėti apie jokią piliečio gerumo vaizdinio realizavimą, pirmiausia neapsibrėžę ir neįgyvendinę to, kas leidžia mums apskritai būti žmonėmis.

Čia slypi esminė Nussbaum aristotelinė prielaida – tikrai geras pilietis gali būti tik tada, kai esi geras žmogus. Praktinės politinės problemos tampa aktualios ir sprendžiamos tik tuomet, kai yra realizuojamos bazinės žmogišką ir gerą žmogišką gyvenimą apibūdinančios nuostatos. Pavyzdžiui, praktinės sveikatos apsaugos problemos (tarkim, dilema, ar reikėtų investuoti į ligoninių struktūrų plėtrą, ar geriau investuoti į didesnę vaistų kompensavimą) žmogui taps asmeniškai svarbios tuo atveju, jei jis turės galimybę gyventi sveikai (t. y. turės prieigą prie pačios sveikatos apsaugos sistemos). Nussbaum nesako, kaip reikia gerai gyventi (šis klausimas yra reikšmingas praktinės politikos lauke), ji kalba apie sąlygas, kurioms esant geras gyvenimas yra apskritai įmanomas. Šia prasme galimybių prieiga tampa metapolitine kategorija – ji atlieka visos politinės santvarkos, o ne pavienių politinių aplinkybių, pagrindimo funkciją. Skirtingai nei Rawlso, Nussbaum koncepcija rūpinasi ne tik minimaliomis teisingumo ribomis, apibrėžiant pirmines gėrybes, bet ji kartu įvardija visuotinai gerą gyvenimą nustatančias aplinkybes. Norint paneigti šią poziciją kaip liberalios demokratijos metapolitinę kategoriją, reikėtų įrodyti, kad (a) ji nėra neutrali ir (b) ji nepaiso žmogaus autonomiškumo.

Galimybių prieigos santykis su neutralumu

Politiniai liberalai tiki, kad valstybė turi atlikti nešališko arbitro vaidmenį. Nors skirtingi žmonės gali nesutarti dėl vertybių, pagrindinė valstybės funkcija yra suteikti sąžiningą areną, kurioje visi piliečiai galėtų bendradarbiauti, nepaisant jų nesutarimų. Viena iš priemonių, leidžiančių valstybei įgyvendinti šią funkciją, yra neutralumas. Neutralumą galima suvokti dvejopai (Rawls 2002: 220–223). Pirma, neutralumas gali būti suprantamas procedūriškai. Procedūra yra neutrali, kuomet ji gali būti pagrįsta ar pateisinta nesiremiant kokiomis nors moralinėmis vertybėmis. Antra neutralumo samprata yra toji, kuri apibrėžiama pagal pamatinių institucijų tikslus ir viešąją politiką, vykdomą visuminių doktrinų bei atitinkamų gėrio sampratų atžvilgiu. Tikslas neutralumas reiškia, kad tos institucijos ir toji viešoji politika yra neutralios, kai visi piliečiai jas gali pripažinti kaip suderinamas su viešąja politine koncepcija.

Tačiau kai kurie politiniai teoretikai atmeta neutralumo principą (Wenzler 2019: 55–78). Jie yra vadinami perfekcionistais. Jų manymu, liberalios visuomenės sėkmingumas priklauso nuo konkrečių dorybių, kurias valstybė turi skatinti. Žvelgiant iš jų perspektyvos, pasyvus požiūris į politinį diskursą nesuteikia tinkamos apsaugos nuo neracionalių jėgų, grasinančių užvaldyti demokratinę visuomenę. Perfekcionizmas yra pažiūrų sistema, grindžianti politinius principus idealais, teigiančiais, kad jie formuoja mūsų bendrą gero gyvenimo sampratą, o ne tik mūsų, kaip piliečių, vaidmenį (Larmore 1996: 122). Kitaip tariant, perfekcionizmas yra požiūris, kad egzistuoja išskirtinė objektyvi bei visuotinė gėrio teorija.

Taigi, pagrįstai kyla klausimas: ar Nussbaum pozicija yra perfekcionistinė ir visgi nesuderinama su neutralumo principu? Esminį iššūkį kelia aristotelinė Nussbaum mąstymo kryptis. Juk Aristotelis teigė, kad mūsų prigimtinė funkcija yra praktinio proto veikla ir kad geriausias žmogaus gyvenimas yra tas, kuris naudojasi šiuo gebėjimu laikydamasis

praktinių dorybių. Tiesa, Nussbaum savo Aristotelio interpretacijose sąmoningai vengdavo dorybių dėmens, vietoj to rinkdamasi kalbėti apie galimybes. Kalbėdama apie žmogiškumo funkcijas, Nussbaum jas mini kaip potencialybes – žmogaus galimybės yra tolygios progoms save realizuoti. Skirtumas tarp pasiektų funkcionavimų ir galimybių yra skirtumas tarp dviejų modalumų: „realizacijos“ ir „iš esmės įmanomo“. Tai reiškia, kad du skirtingi žmonės, turintys identišką galimybių rinkinį, tikėtinai pasieks skirtingus funkcionavimo tipus ir lygius, nes jie priims skirtingus sprendimus vadovaudamiesi skirtingomis gero gyvenimo idėjomis. Pavyzdžiui, du žmonės, turintys praktinį protą, pasirinks skirtingas veiklos sferas jį įgyvendinti – verslą, politiką ar ką kita.

Nussbaum pasirinkimas kalbėti apie galimybes kaip potencialumus, įgalinančius įvairiai funkcionuoti, o ne apie realizacijas, numatančias vienodą pasiektą funkcionavimą, leidžia teorijai išlikti neutraliai. Nussbaum gėrio koncepcija išlieka neutrali ta prasme, kad ji palieka gėrio sampratos turiningą formulavimą pačių asmenų nuožiūrai ir pasirinkimui. Kitaip nei Aristotelis, Nussbaum neįveda hierarchijos, pagal kurią filosofinis arba politinis gyvenimas būtų aukščiau kitų gyvenimo formų. Filosofei galimybės reiškia progas būti tuo, kuo žmonės turi priežastį būti. Nussbaum pabrėžia, kad visiems žmonėms yra racionalu turėti prieigą naudotis galimybėmis, nepaisant to, kokių tikslu jie pasirenka jomis naudotis.

Galima išskirti esminę priežastį, kodėl Nussbaum teorija skiriasi nuo perfekcionizmo. Nussbaum pasiūlymas siekia nustatyti slenkstinę galimybių lygį (angl. *threshold*), o perfekcionistai yra išpareigoję maksimizavimo strategijai (Latkovskis 2021: 31–34). Aristotelio filosofija laikytina perfekcionistine, nes ji siekia maksimaliai išpildyti žmogiškumą, kurio esmė yra sudaryta iš trijų dimensijų: fizinio kūno, teorinio ir praktinio proto tobulumo. Galimybių prieigos nesuderinamumas su perfekcionizmu tampa akivaizdus praktikoje. Riboti valstybės materialiniai resursai neleidžia maksimaliai realizuoti visų gero gyvenimo kriterijų, todėl praktiniame lygmenyje ši teorija nėra orientuota į perfekcionistinę gero gyvenimo sampratą. O jei turėtume neribotus resursus? Maksimizavimo strategija vis tiek išlieka nepriimtina, nes galimybės reiškia progas gyventi tam tikru būdu. Nussbaum laikosi nuomonės, kad šios galimybės gali būti skirtingai realizuojamos, kadangi jų turinys yra gana aptakus. Galimybių prieiga negali būti vertinama kaip perfekcionistinė teisingumo teorija, kadangi ja siekiama tik įgalinti žmogaus funkcijas, kurios leidžia jam realizuoti savo gero gyvenimo sampratą.

Politinio lauko, sudaryto iš skirtingų ideologijų, kontekste tai reiškia du dalykus. Pirma, ribotų valstybės materialinių resursų problema lemia, kad skirtingos ideologinės pozicijos gali konkuruoti dėl to, kuriai gero gyvenimo sričiai reikia teikti prioritetą. Pavyzdžiui, žalieji gali siūlyti daugiausiai valstybės lėšų skirti gamtos apsaugos sistemos plėtrai, teigdami, esą „galimybė gyventi rūpinantis gyvūnais, augalais ir gamta“ yra gero žmogaus gyvenimo prioritetas, o libertarai siūlys daugiausiai lėšų skirti institucijų, skirtų individų teisėms ginti, plėtrai bei apsaugai, kadangi jų prioritetas yra „žmogaus galimybė gyventi savo nuožiūra, nesikišant į kitų gyvenimus“. Antra, net jei turėtume neribotus materialinius resursus, leidžiančius puoselėti visas gero gyvenimo sritis, galimybių prieiga vis vien numato ideologijų reikšmę politikoje pačių moralinių normų (t. y. galimybių) interpretacijos klausimu. Pavyzdžiui, žaliesiems „galimybė gyventi rūpinantis gamta“

reiškia maksimizuoti šį rūpestį net atsisakant individualių interesų. O libertariška pozicija teigtų, kad „galimybė rūpintis gamta“ turėtų būti interpretuota ir puoselėta iki to lygio, kol tai nesikerta su paties individo laisve bei nuosavybe.

Tiesa, tokia interpretacija verčia iš naujo abejoti galimybių prieigos kaip metapolitinės kategorijos išskirtinumu. Ima atrodyti, kad tai tėra Rawlso pirminių gėrybių kategorijos papildinys – juk galimybės šiuo atveju tiesiog konkrečiau apibūdina *priemonės*, leidžiančias žmonėms siekti savo individualių *tikslų*. Tokia kritika yra svarbi vertinant Nussbaum teoriją, mat ji buvo modeliuojama teigiant, kad Rawlso teorijos problema buvo tai, kad ji apsiriboja išvardydama tik priemones, leidžiančias žmonėms pasiekti savo norimus tikslus. Nussbaum, siūlydama savo alternatyvą Rawlso teorijai, siekė apimti ne vien priemones, bet ir tikslus.

Nussbaum aprašytų galimybių vertė nėra vien instrumentinė – jos nėra vertingos tik kaip priemonės kitiems tikslams. Galimybės yra vertingos dėl jų pačių kaip gero gyvenimo sudedamųjų dalių. Jei iš žmogaus atimama galimybė kūrybiškai save išreikšti, jam daroma žala ne tik dėl to, kad yra atimama galimybė, įgalinanti siekti savo paties išsivardyto gėrio koncepcijos (pvz., rašyti knygas), bet ir dėl to, kad iš jo atėmė gėrį, kuris apibrėžia jo žmogiškumą (t. y. be galimybės kūrybiškai veikti sunku išsivaizduoti ne tik knygų rašymą, bet praktiškai bet koki žmogišką veikimą). Kitaip tariant, Nussbaum teisingumo koncepcijos elementai atrenka konkrečias gero gyvenimo steigiamąsias dalis. Tai reiškia, kad Nussbaum iš esmės kalba apie *konkrečios* gėrio sampratos skirtingus realizavimus, o ne apie skirtingas gėrio sampratas. Žinoma, ši „konkreči“ gėrio samprata yra sąmoningai aptaki, nesiremianti griežta perfekcionistine vizija, turinčia suabsoliutintą vienmatį gėrį, bet veikiausiai pateikianti vieną gėrio sampratos rėmą, kuriame esame palikti operuoti.

Galimybių prieigą vertėtų suvokti kaip karkasą (angl. *framework*), kurio turinį piliečiai yra laisvi užpildyti patys, tačiau jie negali peržengti jo ribų. Piliečiai yra laisvi teikti prioritetą skirtingoms gerą gyvenimą nusakančioms sritims, taip skirtingai realizuodami gero gyvenimo viziją, tačiau visos šios potencialiai skirtingos operacijos vyks tuose pačiuose rėmuose, nubrėžtuose pagal tai, kaip žmogus apskritai funkcionuoja specifiskai žmogišku būdu. Galimybės kaip moralinės normos yra pagrįstos universaliu pagrindu – jos reikalingos kiekvieno žmogaus geram gyvenimui. O galimybių interpretacijos ir konkretūs įgyvendinimai yra priklausomi nuo politinių aplinkybių – visi piliečiai turi teisę apibrėžti, ką ši galimybė jiems turėtų reikšti ir kaip ją reiktų realizuoti.

Dėl šios priežasties Nussbaum pozicija negali būti vertinama kaip visokeriopai neutrali. Galimybė nebus laikoma neutralia, jei jos suteikimas prieštarautų bent vieno piliečio asmeninio gėrio koncepcijai (Nelson 2008: 101). Įsivaizduokime situaciją, kurioje Žaidijos valstybė realizuodama galimybę žaisti nusprendžia investuoti į nemokamai prieinamų kompiuterinių žaidimų arenų statybą; šiose arenose žmonės galėtų smagiai praleisti laiką žaisdami kompiuteriu. Žaidijos pilietis Jonas, į kurio gero gyvenimo sampratą žaidimas su kompiuteriu neįeina, vis vien privalės finansuoti šį projektą iš savo mokesčių. Galbūt Jonas mano, kad kompiuteriniai žaidimai skatina smurtą ar blogina sveikatą. Tuomet galimybė žaisti nebėra neutrali Jono atžvilgiu – nei į jo gero gyvenimo sampratą, nei į jo „galimybės žaisti“ sampratą neįeina kompiuterinių žaidimų veikla. Todėl Nussbaum

teisingumo teoriją reikėtų vertinti kaip užimančią tarpinę poziciją tarp neutralumo ir perfekcionizmo. Tokia pozicija, kuri išauga iš įtampos tarp neutralumo ir perfekcionizmo ir iš dalies tenkina abiejų reikalavimus, paprastai yra vadinama pusiau perfekcionizmu (angl. *semiperfectionism*)³.

Tiesa, galima teigti, kad toks vertinimas yra nesąžiningas – juk bet koks politinis sprendimas gali būti nesuderinamas su bent viena gero gyvenimo vizija. Bet kokia teorija, numatanti *kažkokius* tikslus (kad ir kokie konkretūs ar aptakūs jie būtų), negalės būti procedūriškai neutrali. Juk politika iš esmės yra susijusi su bendrų problemų sprendimu. Tik itin retais atvejais priimtas sprendimas patenkins visus – politikoje kažkokiu laipsniu vis vien rasis nesutarimas. Apsibrėžiant metapolitinę kategoriją yra siekiama ne panaikinti politiką, o suteikti rėmus, kur politika galėtų būti kryptingai praktikuojama žmonių, turinčių skirtingas gėrio sampratas.

Galimybių prieigos kol kas negalima atmesti kaip metapolitinės kategorijos, kadangi nei protingas pliuralizmas, nei juo besiremiančios metapolitinės kategorijos nereikalauja visokeriopo neutralumo. Nussbaum gėrio koncepcija išlaiko neutralumo testą, nes (a) iš principo konceptualiai nesama įtampos tarp vieno gėrio ir jo įvairių realizacijų gyvenimo būdo lygmeniu ir (b) ji numato žmonėms progą patiems realizuoti gero gyvenimo suvokimą.

Galimybių prieigos santykis su autonomijos principu

Aristotelinė Nussbaum teorija taip pat gali būti kaltinama dėl žmogaus autonomijos nepaisymo, teigiant, kad ši teisingumo samprata atima iš piliečių galimybę savarankiškai pasirinkti gerą gyvenimą. Čia vertėtų išskirti du būdus, kuriais galima suprasti autonomiją. Pirmasis būdas autonomiją interpretuotų kaip perfekcionistinę vertybę. Josepho Razo (1986: 381) teigimu, autonomija turėtų būti pagrindinė vertybė liberalioje visuomenėje, kuri būtų visapusiškai suteikiama tiek viešajame, tiek privačiame piliečių gyvenime. Liberalūs perfekcionistai tiki, esą žmogaus gėrio prigimtis susijusi su autonomijos įgyvendinimu. Yra trys sąlygos, kurioms esant žmogus gali būti laikomas autonomišku: (a) individas privalo turėti kognityvinį gebėjimą formuoti ketinimus, reikalingus savarankiškai planuoti; (b) autonomiškas veiksmas reikalauja pasirinkimo tarp alternatyvų; (c) autonomija yra nesuderinama su bet kokios prievartos formos egzistavimu (Blake 2001: 267).

Antrasis kelias leistų autonomiją suprasti kaip instrumentinę vertybę (Ferracioli, Terlazzo 2014: 448). Galima teigti, kad autonomija neturi savaiminės vertės, tad turėti pakankamai autonomijos gali būti tik instrumentiškai naudinga. Taip gali būti todėl, kad piliečiai, turėdami pakankamai autonomijos, atsiduria tokioje padėtyje, kurioje mažiau tikėtina, kad jie praras šansų siekti sau vertingų dalykų. Kitaip tariant, autonomija tampa reikalinga tik kaip priemonė, kuria būtų galima siekti užsibrėžtų tikslų. Toks požiūris skiriasi nuo pirmosios sampratos tuo, kad šiuo atveju valstybė neturi prievolės iškelti autonomijos kaip aukščiausio moralinio principo. Taigi, koks yra galimybių prieigos santykis su autonomija?

³ Plačiau apie pusiau perfekcionizmą žr. Pettit 1997: 1–5.

Nussbaum koncepcija laikosi individo autonomiškumo principo, kadangi praktinis protas turi išskirtinį vaidmenį formuluojant žmogiškumo koncepciją, mat gebėjimas pasirinkti apibrėžia mūsų žmogiškumą. Dėl šios priežasties autonomija mums yra reikalinga ne tik tam, kad galėtume pasiekti savo gero gyvenimo tikslų. Autonomiškumas, kuris bendriausia prasme reiškia gebėjimą priimti sprendimus pagal savo nuožiūrą, taip pat yra žmogiškumą apibrėžianti kokybė, t. y. autonomiškumas žmogui yra savaime vertingas. Nussbaum (1992: 225) teigimu, aristotelikui pasirinkimas nėra grynas spontaniškumo aktas, klestintis nepriklausomai nuo materialinės ir socialinės padėties. Jeigu valstybė turi užtikrinti žmogaus autonomiją, pasireiškiančią per jo praktinio proto sprendimus, tuomet reikia rūpintis likusia žmogiškumo forma, kuri palaiko jo autonomiškumą, ir užtikrinti materialines sąlygas, leidžiančias tai įgyvendinti.

Tiesa, autonomiškumas Nussbaum teorijos kontekste turi tam tikrą ribą. Ji ryškėja, kuomet apibrėžiame galimybes kaip moralines normas. Galimybės kaip moralinės normos yra nepakeičiamos, jas tik skirtingai leidžiama interpretuoti. Tai kriterijai, kurie parodo, kaip žmogus gali atsiskleisti geriausiu įmanomu būdu – be galimybių užtikrinimo žmonės turėtų mažesnę potencialą tapti geri. Šiame kontekste kyla klausimas apie konkrečių galimybių normatyvinę reikšmę paskiram žmogui ir valstybei. Pavyzdžiui, ar mizantropas, į vienvatę linkęs žmogus, būtų visapusiškai autonomiškas galimybių prieigą įgyvendinančioje valstybėje? Viena vertus, mizantropas privačiai galėtų laisvai gyventi sau norimu atsiskyrielišku būdu. Kita vertus, valstybė iš jo tikėtusi paramos mokesčių forma remti kitų žmonių galimybę užsiimti įvairiomis socialinės sąveikos formomis. Iš tiesų galimybių prieiga nenumato pareigos individualiam žmogui būtinai elgtis vienu, o ne kitu būdu. Ji numato pareigas valstybei, t. y. galimybių prieiga suteikia teisingumo modelį, kurį valstybės aparatas turi įgyvendinti. Valstybė turi prievartos monopolį teisiškai įgalinti teisingumo normas – nesilaikydami įstatymų, kurie įprasmina teisingumo normas, mes esame baudžiami. Todėl tokio pobūdžio argumentas, abejojantis, ar Nussbaum teorija išlaiko išipareigojimą autonomiškumo principui, išties kritikuoja valstybės prievartos monopolį, t. y. sistemą, įgyvendinančią teisingumą teoriją, o ne pačią galimybių prieigą, t. y. teisingumo teoriją. Dėl šios priežasties galima teigti, kad galimybių prieiga yra suderinama su autonomijos principu. Ji patenkina visas tris anksčiau minėtas sąlygas: ji (a) remia žmogaus kognityvinį gebėjimą pasirinkti, (b) suteikia alternatyvas, iš kurių galima rinktis, bei (c) neverčia rinktis vieno gero gyvenimo elgesio modelio.

Nussbaum žmogiškumo koncepcijoje išskirta afiliacija taip pat turi didelę reikšmę siekiant apibūdinti galimybių prieigos santykį su autonomiškumu. Galimybė megzti ryšį su kitais žmonėmis numato, kad įsivaizdavimas, ką reiškia būti kitu, yra esminis žmogaus gero gyvenimo klestėjimo aspektas. Ypatinga to reikšmė taip pat numato, kad individo gero gyvenimo konstravimas yra neatsietinas nuo kitų žmonių – asmens pasirinkimai ir veiksmai yra įpinti į santykių tinklą. Jei autonomija yra apskritai suprantama kaip gebėjimas gyventi savarankiškai ir daryti pasirinkimus, tuomet afiliacija arba tarpusavio sąveikavimas pabrėžia, kad toks gebėjimas yra intersubjektyvus ir turi socialinę reikšmę. Autonomiški individai veikia ne izoliuotai vienas nuo kito, bet tarpusavio santykių tinkle.

Veiksmas susijęs ne vien su žmogaus, bet ir kitų žmonių gerove, kadangi autonomiškumas reiškiasi ne izoliuotoje, bet bendroje terpėje.

Mūsų analizė verčia daryti išvadą, kad galimybių prieigą reikia vertinti kaip palaikančią santykinės autonomijos poziciją. Galima skirti du tokios teorijos bruožus (Drapalo 2021: 136). Pirma, gero gyvenimo klestėjimui yra reikalingas tam tikras autonomiškumo laipsnis. Laisvė naudotis savo pasirinkimo ir veikimo gebėjimais yra išskirtinai svarbi žmonėms. Juk neturėdami galimybės veikti pagal savo valią iš esmės nesiskirtume nuo deterministiškai veikiančių robotų ar kitų būtybių. Antra, tokio pobūdžio teorijos yra nukreiptos prieš libertarišką požiūrį, kuris autonomiją prilygina savipakankamumui, neribotam pasirinkimui ar savideterminacijai, atsietai nuo santykių ir suvaržymų.

Iš galimybių prieigos kilusi autonomijos samprata užima tarpinę poziciją tarp perfekcionistinės ir instrumentinės interpretacijos. Iš vienos pusės, autonomiškumas nėra vien instrumentiškai vertingas, kadangi teorijoje akcentuota praktinio proto veikla, t. y. gebėjimas savarankiškai pasirinkti ir veikti nulemia mūsų žmogiškumą ir todėl turi savaiminę vertę. Iš kitos pusės, tarpusavio santykių akcentavimas numato, kad autonomiškumas reiškiasi ne kaip savęs determinavimas izoliuojantis nuo kitų, bet kaip savarankiškas pasirinkimas, kuris yra nulemtas dėl kitų ir sąveikauja su kitais, siekiant įgyvendinti savo gėrio koncepciją ir todėl turi iš dalies instrumentinę vertę. Mes formuojame, palaikome ir peržiūrime savo pačių tapatybę per santykį su aplinkiniais. Galima sakyti, kad mes savotiškai „deramės“ dėl savo individualios tapatybės konkrečiame geografiniame, istoriniame ir politiniame kontekste, kuris yra susipynęs su kitais socialiniais apibrėžtumais, tokiais kaip lytis, rasė ar etninė priklausomybė. Šie veiksniai suteikia kontekstą mūsų pasirinkimams, kurie yra įgalinami arba suvaržomi socialinės aplinkos suteiktų aplinkybių. Santykinė autonomijos pozicija numato, kad mes tvyrome nuolatinėse derybose tarp „savęs ir kito“, tarp laisvės ir suvaržymo.

Išvados

Aristotelinėmis prielaidomis pagrįstos galimybės, priešingai nei pirminės gėrybės, yra ne instrumentiškai vertingos, o vertingos dėl jų pačių kaip gero gyvenimo sudedamųjų dalių. Galimybių prieiga užima tarpinę poziciją tarp neutralumo ir perfekcionizmo. Nussbaum interpretuoja žmogiškumo funkcijas kaip potencialybes. Galimybės kaip potencialumai, įgalinantys įvairiai funkcionuoti, o ne kaip realizacijos, numatančios vienodą pasiektą funkcionavimą, leidžia teorijai išlikti neutraliai. Nors pagal šią teoriją piliečiai yra laisvi teikti prioritetą skirtingoms gerą gyvenimą nusakančioms sritims, visos šios potencialiai skirtingos operacijos vyks remiantis tuo pačiu teisingumu. Visgi Nussbaum gėrio koncepcija išlaiko neutralumo testą, nes (a) iš principo konceptualiai nesama įtampos tarp vieno gėrio ir jo įvairių realizacijų gyvenimo būdo lygmeniu ir (b) ji numato žmonėms progą patiems realizuoti gero gyvenimo suvokimą.

Galimybių prieiga palaiko santykinės autonomijos poziciją. Galimybių prieigoje autonomija yra žmogiškumą apibrėžianti kokybė. Tai reiškia, kad žmogaus gebėjimas rinktis savo gerą gyvenimą yra konceptualiai neatsiejamas nuo galimybių prieigos. Nussbaum

žmogiškumo koncepcijoje išskirtas ypatingas dėmesys afiliacijai numato, kad įsivaizdavimas, ką reiškia būti kitu žmogumi, yra esminis žmogaus gero gyvenimo klestėjimo aspektas. Individo gero gyvenimo konstravimas yra neatsietinas nuo kitų žmonių – asmens pasirinkimai ir veiksmai yra įpinti į santykių tinklą.

Galimybių prieigoje apibrėžtos teisingumo normos yra susietos su tokiomis žmogaus gėrovės paradigmomis, kurios yra pripažintos pliuralistinėje visuomenėje – sveikatingumu, individualumu ir pan. Nors ši teorija yra pagrįsta bendrų idėjų pagrindu, ji suteikia progą žmonėms įgyvendinti numatytas teisingumo normas. Galimybių prieiga gali būti laikytina liberalios demokratijos metapolitine kategorija, kadangi ji atitinka protingo pliuralizmo keliamas sąlygas.

Teisingumas, pagrįstas galimybių prieiga, gali būti taikomas kaip toks modelis, kuris nustato bendrą atskaitos tašką skirtingų pozicijų atstovams spręsti politines problemas. Galima skirti porą šio modelio pranašumų. Pirmia, ideologiškai angažuotos politinės pozicijos politinę diskusiją veda iš skirtingų bei tarpusavyje nesuderinamų taškų, kas apsunkina problemų sprendimo procesą. O galimybių prieiga palengvina šį procesą įrėmindama politinį diskursą nustatant esmines politines problemas. Antra, kitaip nei Rawlso pirminių gėrybių kategorija, numatanti tik politinius instrumentus, leidžiančius žmonėms kurti gerą gyvenimą, galimybių prieiga konkrečiai įvardija, kodėl tie instrumentai yra prasmingi. Užuo kalbėjusi apie abstrakčias politines laisves, galimybių prieiga ne tik įvardija, ką konkrečiai politinės laisvės reiškia, bet ir nusako, kodėl jos gali būti reikalingos geram žmogaus gyvenimui. Tai leidžia suteikti aiškesnę politinę kryptį gėrybių paskirstymo atžvilgiu: politikos tikslas tampa nebe pirminių gėrybių maksimizavimas, bet strateginis apibrėžimas, *kokių* gėrybių reikia *kokiam* gerovės tikslui siekti bei *kodėl* tas tikslas apskritai yra šios visuomenės siekinys. Galimybių prieiga suteikia aiškų pagrindą kiekvienai visuomenei apibrėžti savo gerovės valstybės sampratą.

Literatūra

- Alexander, J., 2016. *Capabilities and Social Justice: The Political Philosophy of Amartya Sen and Martha Nussbaum*. London: Routledge.
- Aristotelis, 1990. Nikomacho etika. In: *Rinktiniai raštai*, red. A. Rybelis. Vilnius: Mintis.
- Aristotelis, 2009. *Politika*. Vilnius: Margei raštai.
- Ameson, R. J., 2000. Perfectionism and Politics. *Ethics* 111 (1): 37–63.
- Barclay, L., 2003. What Kind of Liberal is Martha Nussbaum? *SATS* 4 (2): 6–23.
- Blake, M., 2001. Distributive Justice, State Coercion, and Autonomy. *Philosophy & Public Affairs* 30 (3): 257–296.
- Brighouse, H., Robeyns, I., 2010. *Measuring Justice: Primary Goods and Capabilities*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Brooks, T., 2017. *Justice and the Capabilities Approach*. London: Routledge.
- Brooks, T., 2015. The Capabilities Approach and Political Liberalism. In: *Rawls's Political Liberalism*, ed. T. Brooks, M. Nussbaum, New York: Columbia University Press, 139–174.
- Deneulin, S., 2002. Perfectionism, Paternalism and Liberalism in Sen and Nussbaum's Capability Approach. *Review of Political Economy* 14 (4): 497–518.
- Drapalo, K., 2021. *The Art of Imagining: Martha Nussbaum between Vulnerability and Autonomy*. Daktaro disertacija, Australian Catholic University.

- Droblytė, P., 2005. Etinės vertės šaltinio paieškos: I. Kantas ir M. Nussbaum. *Problemos* 67: 109–117.
- Ferracioli, L., Terlazzo, R., 2014. Educating for Autonomy: Liberalism and Autonomy in the Capabilities Approach. *Ethical Theory and Moral Practice* 17 (3): 443–455.
- Larmore, Ch., 1996. *The Morals of Modernity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Latkovskis, I., 2021. *Capabilities, Autonomy, and Education: a Comprehensive Anti-perfectionist Capability Approach to Justice*. Doktoro disertacija, University of Glasgow.
- Nelson, E., 2008. From Primary Goods to Capabilities: Distributive Justice and the Problem of Neutrality. *Political Theory* 36 (1): 93–122.
- Nussbaum, M., 1988. Nature, Function, and Capability: Aristotle on Political Distribution. In: *Oxford Studies in Ancient Philosophy*, ed. J. Annas. Oxford: Oxford University Press, 145–184.
- Nussbaum, M., 1992. Human Functioning and Social Justice: In Defense of Aristotelian Essentialism. *Political Theory* 20: 202–246.
- Nussbaum, M., 1995. Human Capabilities, Female Human Beings. In: *Women, Culture and Development: A Study of Human Capabilities*, eds. M. Nussbaum, J. Glover. Oxford: Clarendon Press, 61–104.
- Nussbaum, M., 1998. Aristotelian Social Democracy. In: *Necessary Goods: Our Responsibilities to Meet Others' Needs*, ed. G. Brock. Lanham: Rowman and Littlefield, 135–156.
- Nussbaum, M., 2011. Perfectionist Liberalism and Political Liberalism. *Philosophy & Public Affairs*, 39 (1): 3–45.
- Okin, S., 2003. Poverty, Well-being, and Gender: what Counts, who's Heard? *Philosophy & Public Affairs* 31 (3): 280–316.
- Pettit, P., 1997. *Republicanism: a Theory of Freedom and Government*. Oxford: Oxford University Press.
- Qizilbash, M., 1998. The concept of well-being. *Economics & Philosophy* 14 (1): 51–73.
- Rawls, J., 1999. *A Theory of Justice*. Revised edition. Cambridge, Massachusetts: The Belknap press of Harvard university press.
- Rawls, J., 2001. *Justice as Fairness: A Restatement*. Cambridge: Harvard University Press.
- Rawls, J., 2002. *Politinis liberalizmas*. Vilnius: Eugrimas.
- Raz, J., 1986. *The Morality of Freedom*. Oxford: Clarendon.
- Weinrib, E. J., 1991. Corrective Justice. *Iowa Law Review* 77: 403–427.
- Wenzler, J., 2019. Neutrality and Its Discontents: An Essay on the Ethics of Librarianship. *Portal: Libraries and the Academy* 19 (1): 55–78.
- Zalta, E., 2021. John Rawls. In: *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Prieiga per internetą: <<https://plato.stanford.edu/archives/sum2021/entries/rawls/>>.